

Η μηχανή παραγωγής νόμιμης εξουσίας: Ζητήματα θεωρίας του κράτους «Γιατί την ορθή λύση του προβλήματος πρέπει να την ξεχάσουμε» (F.J. Degenhardt)

Του Δημήτρη Δημούλη
[Από τις ιστοσελίδες των ΘΕΣΕΩΝ](#)

1. Εισαγωγή

Στις συζητήσεις που διεξάγονται στη Γερμανία για τη θεωρία του κράτους αναφέρεται συχνά η διαπίστωση του G. Ziebuja ότι υπάρχει «μεγάλη πείνα για θεωρία του κράτους». Θα προσθέταμε ότι υπάρχει και μεγάλη αδιαφορία. Οι πολιτικοί φιλόσοφοι αρκούνται στις γενικόλογες του πολιτικού φιλελευθερισμού ή της συστημικής θεωρίας. Για τους μεν το κράτος είμαστε «εμείς»: τα έλλογα ελεύθερα και ίσα υποκείμενα που προσπαθούμε να ελέγξουμε τους μηχανισμούς δημόσιας εξουσίας, τους οποίους έχουμε ανάγκη για την ειρηνική συμβίωση, διότι εκφράζουν θεμελιώδεις «αξίες» του «πολιτισμού» μας. Αν οι παραλλαγές είναι πολλές (ανάλογα με τη δοσολογία ατομικισμού και κοινοτισμού), οι υποστηρικτές τους είναι αμέτρητοι. Στην επανέκδοση νομικιστικών θεωρημάτων από τον πρόσφατο φιλελευθερισμό απαντούν οι «συστημικοί» λέγοντας ότι το κράτος είναι κάτι αυτοαναπαράγόμενο που εκπληρώνει ορισμένες λειτουργίες και η θεωρία μάλλον πρέπει να το αφήσει στην ησυχία του. Και οι δύο θεωρίες κλείνουν το ζήτημα της θεωρίας του κράτους πριν ακόμη τεθεί.¹ Υπάρχει όμως και ένας περισσότερο ανησυχητικός αγνωστικισμός. Από τη σημερινή συζήτηση δεν προκύπτει ούτε το αν (ακόμη) υπάρχει το εθνικό κράτος! Η πληθώρα αναφορών και συγχύσεων γύρω από την παγκοσμιοποίηση αφήνουν την εντύπωση ότι τα κράτη --ακόμη και αν υπάρχουν-- πάντως δεν μπορούν να ανταποκριθούν στις εξουσιαστικές και ρυθμιστικές λειτουργίες τους. Όταν όμως δεν υπάρχει αντικείμενο δεν μπορεί να υπάρχει και επιθυμία γνώσης του. Η πείνα αντικαθίσταται με την αδιαφορία --και το κράτος με την απόλυτη αγορά. Αυτή η εικόνα είναι πολύ σχηματική για να αναδείξει τις αποχρώσεις και να επισημάνει τα σημεία, στα οποία ορισμένες προσεγγίσεις αποδίδουν πλευρές της πραγματικότητας. Εκφράζει ωστόσο την απογοητευτική κατάσταση στη θεωρία του κράτους, δηλ. σε ένα κεντρικό ζήτημα που βρίσκεται στο σημείο τομής των κοινωνικών επιστημών.

Είναι λοιπόν αναγκαίο να τεθεί ξανά το ερώτημα «τι είναι το κράτος». Θα επιχειρήσουμε μια απάντηση με αφετηρία αναλύσεις του Αλτουσέρ. 2. Ένα δίλημμα και μια μεθοδολογική επιταγή Υπάρχει ένα κεντρικό πρόβλημα που εμφανίζεται συχνά με μορφή διλήμματος. Πολλοί μελετητές θεωρούν ότι στους Μαρξ και Έγκελς «το κράτος γίνεται αντιληπτό με έναν θεμελιακά αντιφατικό τρόπο»: αφενός αντιμετωπίζεται ως εργαλείο της κυρίαρχης τάξης και αφετέρου θεωρείται μέσο διαιτησίας ή περιορισμού των ταξικών ανταγωνισμών.² Πώς μπορεί όμως ένας μηχανισμός που είναι λειτουργικά ενταγμένος στις επιδιώξεις μιας κοινωνικής τάξης και κατευθύνεται από αυτή, να έχει ταυτόχρονα μια «ουδέτερη» λειτουργία, δηλ. να αποχωρίζεται από την αστική τάξη και να διευθετεί-περιορίζει τους ταξικούς ανταγωνισμούς αποκτώντας τη θέση τρίτου, δύναμι ανώτερου --και αναμφίβολα ανεξάρτητου-- παράγοντα σε μια ταξικά χωρισμένη κοινωνία; Πώς μπορεί το εργαλείο να είναι και διαιτητής; Αυτό το δίλημμα τροφοδοτεί διαρκείς απόπειρες συμβιβασμού των δύο αντιλήψεων και η διερεύνησή του μπορεί να συμβάλλει στη διευκρίνιση του status της μαρξιστικής θεωρίας του κράτους.

Το μεγαλύτερο μέρος της μαρξιστικής θεωρίας --δηλ. το θεωρητικό ρεύμα που ο Αλτουσέρ ανέλυσε ως ιστορικοιστικό-τελεολογικό-οικονομιστικό-- επιδίωκε να καταγγείλει τις αστικές αντιλήψεις ως ιδεολογήματα: ως ψευδείς και παραπλανητικούς ισχυρισμούς που εξαπατούν τις μάζες. Ο ισχυρισμός ότι ο καπιταλισμός έχει ανταγωνιστικό χαρακτήρα καταγγέλλθηκε από τη θεωρία του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού, ο ισχυρισμός ότι υπάρχουν ελεύθερα υποκείμενα στο αστικό-συνταγματικό κράτος καταγγέλλθηκε με την επίκληση της αλλοτρίωσης κλπ. Το έργο του Αλτουσέρ διατρέχεται αντίθετα από τη μεθοδολογική επιταγή να παίρνουμε «στα σοβαρά» τους διάφορους ισχυρισμούς, ακόμη και αν προέρχονται από τον «αντίπαλο». Σε ένα εκτενές χειρόγραφο του 1978 με τίτλο *Marx dans ses limites*, το οποίο δημοσιεύθηκε πρόσφατα,³ ο Αλτουσέρ διατυπώνει σκέψεις για τη

θεωρία του αστικού κράτους, οι οποίες προωθούν τις προηγούμενες αναλύσεις του.⁴ Η εφαρμογή της προαναφερθείσας μεθοδολογικής επιταγής καθιστά ιδιαίτερα ενδιαφέρον το κείμενο αυτό, που προσφέρεται για μια διαφορετική από τις τρέχουσες⁵ αξιοποίηση της «κληρονομιάς του Αλτουσέρ»⁶ και κυρίως είναι κατάλληλη θεωρητική αφετηρία⁷ για να ξαναθεθεί υπό συζήτηση η μαρξιστική θεωρία του κράτους. Ο Αλτουσέρ διαπιστώνει ότι στα ζητήματα θεωρίας του κράτους «ο Μαρξ μας άφησε στην πείνα μας» (σ. 409). Και είδαμε εισαγωγικά ότι αυτή την «πείνα» δεν μπορεί να την κορέσει η σύγχρονη θεωρία. Πάντως η αναφορά του Αλτουσέρ σε «πείνα» (και σε «δίψα», σ. 456) είναι μάλλον μια ρητορική εισαγωγή. Το κείμενό του επικαλείται σχεδόν αποκλειστικά τους κλασικούς του μαρξισμού και ελάχιστα διορθώνει τις απόψεις τους.

Ωστόσο και αυτή η πιστότητα έχει κάτι το ρητορικό: ο γνώστης των κειμένων αυτών και των ερμηνειών που τους δόθηκαν, θα διαπιστώσει ότι ο Αλτουσέρ προβαίνει σε επιλεκτικές αναφορές και σιωπηρές «διορθώσεις». Ακολουθώντας την μη ουσιακρατική και μη ερμηνευτική μέθοδο ανάγνωσης που αποκαλεί ενδεικτική ανάγνωση, δεν επιδιώκει να «εξηγήσει» τα κείμενα, αλλά να διακρίνει και να αναπτύξει με συνέπεια τη «γραμμή» τους. Και όπως συνήθως συμβαίνει στον Αλτουσέρ, αυτή η γραμμή είναι οριακή: οριακή στις συνέπειές και στις διατυπώσεις της. Σε κάθε περίπτωση η καινοτομία των αναλύσεων του Αλτουσέρ σε σχέση με τη μαρξιστική παράδοση είναι φανερή. Μάταια θα αναζητήσει κανείς τέτοιες απόψεις στις επισκοπήσεις της μαρξιστικής συζήτησης για το κράτος (π.χ. Jessop 1983, Carnoy 1990). 3. Οι «όροι» της μαρξιστικής θεωρίας του κράτους Μετά από μια αναφορά στις προσπάθειες της κλασικής πολιτικής φιλοσοφίας να «συνάγει» το κράτος ατομικιστικά, δηλ. να συνάγει το δημόσιο δίκαιο από το ιδιωτικό δίκαιο, από τις παραστάσεις και τις ανάγκες του ατομικού ιδιοκτήτη/καπιταλιστή (σ. 417 επ.), και μετά από την έκθεση της εγγεληνής θεώρησης του κράτους ως «πρωταρχικής Πραγματικότητας» (σ. 417), ο Αλτουσέρ περνά στην κεντρική θέση του Μαρξ μετά τη «18η Μπρυμαίρ». Το κράτος αποκτά «ένα άλλο θεωρητικό status, υλιστικό-μηχανιστικό».⁸ Αυτό το status αρθρώνεται γύρω από τέσσερις όρους: το κράτος είναι «χωρισμένο» και συνιστά «εργαλείο», «appareil» και «μηχανή» (σ. 423/4). Έχουμε αρχικά ένα μεταφραστικό πρόβλημα. Είναι γνωστό ότι όλο το έργο του Αλτουσέρ αναφέρεται στο κράτος ως appareil ή ως άθροισμα πολλών --κατ' ουσία κρατικών-- appareils.⁹ Ο όρος αποδίδεται στα ελληνικά ως «μηχανισμός» και έτσι έχει εισαχθεί στο λεξιλόγιο των κοινωνικών επιστημών και της πολιτικής. Πράγματι, δεν χρειάζεται να είναι κανείς μαρξιστής για να γνωρίζει ότι ο Αλτουσέρ ανέλυσε κριτικά τους «ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους».¹⁰ Το παρόν κείμενο δεν μας επιτρέπει να χρησιμοποιήσουμε πλέον αυτή τη μετάφραση. Ο Αλτουσέρ επικρίνει ρητά τη χρήση του όρου «μηχανισμός» για το κράτος, λέγοντας ότι οι κλασικοί του μαρξισμού δεν τον χρησιμοποίησαν ποτέ (σ. 440): «Ας επισημάνουμε αρχικά ότι υπάρχουν δύο λέξεις που οι Μαρξ και Λένιν αποφεύγουν επιμελώς. Όχι μόνο δεν μιλούν ποτέ για το κράτος με τον όρο οργανισμός, αλλά δεν μιλούν για το κράτος ούτε με τον όρο μηχανισμός» (σ. 439/40). Οι όροι «συσκευή» και «μηχάνημα» αποδίδουν ικανοποιητικά την έννοια appareil. Ωστόσο το σημερινό γλωσσικό αίσθημα --που βέβαια δεν είναι πολιτικά ουδέτερο-- καθιστά προβληματικό να μιλά κανείς για «κρατικές ιδεολογικές συσκευές» ή για «κρατικά κατασταλτικά μηχανήματα». Αναμένοντας κάποια ευφυή πρόταση ή μια αλλαγή των γλωσσικών συνηθειών θα αναφερθούμε εδώ σε (αμετάφραστους) appareils. Ας επιστρέψουμε στην ουσία. Αυτά τα τέσσερα στοιχεία έχουν καθοριστική πολιτική σημασία, αλλά δεν επαρκούν για να συγκροτήσουν μια θεωρία. Είναι απλώς «στοιχεία» της (σ. 424). Η συμβολή του Αλτουσέρ βρίσκεται στην ηθελημένα (και «προκλητικά») απλή ανάλυσή τους που θα ανασυγκροτήσουμε εδώ διακρίνοντας δύο θέσεις. 4. Θέση 1: Το κράτος είναι «χωρισμένο» και έχει εργαλειακό χαρακτήρα

Ένα πάγιο στοιχείο των αναλύσεων για το κράτος είναι η αναφορά στο «χωρισμό» του. «Χωρισμός από τι;» θα διερωτηθεί ο Αλτουσέρ. Μπορούμε να πούμε ότι είναι χωρισμένο από την κοινωνία (σ. 425); Αυτή η ερμηνεία του «χωρισμού» αποτελεί κοινό τόπο της φιλελεύθερης σκέψης¹¹ και επιτελεί μια διπλή απολογητική λειτουργία. Αφενός εμφανίζει το κράτος ως ουδέτερο, «υπεράνω» της κοινωνίας, ως θεσμό δημοκρατίας και ελέγχου της ατομικής αυθαιρεσίας, με μια λέξη ως εκφραστή του κοινού συμφέροντος των πολιτών πάνω από ατομικές ή ταξικές αντιπαραθέσεις. Αφετέρου η κατασκευή του «χωρισμού» του κράτους από την κοινωνία αποτελεί βασικό επιχειρήμα για τον περιορισμό των αρμοδιοτήτων του, άρα για τον περιορισμό της δημοκρατίας και της πολιτικής προς όφελος της «ιδιωτικής σφαίρας»: των ατομικών δικαιωμάτων που στρέφονται γύρω από την

ατομική ιδιοκτησία και την αναπαραγωγή της κοινωνικής βίας. Αυτό που χαρακτηρίσαμε αντιστροφή της δημοκρατικής ιδέας (Δημούλης 1996, σ. 36 επ.) προϋποθέτει ότι το κράτος είναι χωρισμένο από την κοινωνία με την έννοια ότι οι πολίτες συλλογικά δεν μπορεί να παρεμβαίνουν στον εκτεταμένο «ιδιωτικό χώρο» του ατόμου. Η μαρξιστική θεωρία δεν μπορεί να αγνοήσει ότι ο χωρισμός κράτους και κοινωνίας αποτελεί πραγματικότητα στους αστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς. Στην ιδεολογική πραγματικότητα που εμφανίζει το κράτος ως εκφραστή του κοινού-εθνικού συμφέροντος προστίθεται το δεδομένο ότι από νομική και πραγματική άποψη το κράτος δεν έχει τη δυνατότητα να παρέμβει στην ιδιωτική σφαίρα που διατηρεί, μέσω της ταξικής αντιπαράθεσης, την κυριαρχία της αστικής τάξης. Ωστόσο ο χωρισμός του κράτους από την κοινωνία δεν μπορεί να αποτελέσει βάση της θεωρητικής ανάλυσης του ρόλου του κράτους: το πρόβλημα δεν βρίσκεται μόνο στα ιδεολογικά στοιχεία του χωρισμού, αλλά κυρίως στο ότι οδηγεί σε μια οξεία μορφή αγνωστικισμού: ποιος και γιατί τον επιβάλλει;

Αν πούμε ότι τον επιβάλλει το νομικό σύστημα ταυτολογούμε και δεν ερμηνεύουμε τη θέση του κράτους. Αν πούμε ότι τον επιβάλλουν οι «δυνατοί» για να απολαμβάνουν χωρίς κρατικό-δημοκρατικό έλεγχο τα προνόμια εκμετάλλευσης της ξένης εργασίας σε έναν ταξικό-πατριαρχικό-ρατσιστικό κοινωνικό σχηματισμό (μια ερμηνεία που γοητεύει τους «ριζοσπάστες» δημοκράτες που επικρίνουν τις «αυθαιρεσίες»), τότε αναίρεται η βασική θέση της μαρξιστικής θεωρίας ότι το κράτος είναι συστατικά ταξικό --και δεν αποτελεί εμπόδιο στην ταξική κυριαρχία, ώστε αυτή να είναι αναγκασμένη να το περιορίσει και να το «χωρίσει». Ο Αλτουσέρ επικεντρώνει την κριτική του στο τελευταίο σημείο: «Το κράτος να είναι χωρισμένο από την κυρίαρχη τάξη; Αυτό δεν είναι νοητό» (σ. 426). Και προχωρεί στη διατύπωση μιας θέσης: «Για τον Μαρξ και τον Λένιν, εάν το κράτος είναι “χωρισμένο”, αυτό λέγεται με την ισχυρή έννοια: “χωρισμένο από την ταξική πάλη”. Να κάτι που θα δημιουργήσει ρίγη σε όλους τους θεωρητικούς μας της πλήρους “διάσχισης” του κράτους από την ταξική πάλη (...). Το να υποστηριχθεί [όμως] ότι το κράτος “διασχίζεται εξ ορισμού από την ταξική πάλη” σημαίνει ότι παίρνει κανείς τις επιθυμίες του για πραγματικότητα» (σ. 426, 437). 12 Η θέση ότι το κράτος χωρίζεται από την ταξική πάλη δεν έχει υποστηριχθεί, απ’ όσο γνωρίζω, πριν στη μαρξιστική θεωρία με αυτόν τον τρόπο και την ένταση. Συνήθως η διαπίστωση ότι το κράτος είναι προϊόν της ταξικής πάλης οδηγεί στη θέση ότι το κράτος «εμπλέκεται» στην ταξική πάλη.¹³

Στην ανάλυση του Αλτουσέρ ο χωρισμός του κράτους από την ταξική πάλη συνδέεται με το ρόλο του ως εργαλείου: «το κράτος είναι χωρισμένο από την ταξική πάλη γιατί είναι φτιαγμένο γι’ αυτό», διότι είναι «εργαλείο» της κυρίαρχης τάξης. Δεν μπορεί να λειτουργήσει ως εργαλείο αν διασχίζεται από την ταξική πάλη, αν κάθε στιγμή ενδέχεται να εκραγεί στα χέρια της κυρίαρχης τάξης (σ. 426). Η εργαλειακή θεώρηση του κράτους στους κλασικούς του μαρξισμού δεν μπορεί συνεπώς να διατηρηθεί αν οι ενδοαστικές αντιπαράθεσεις και η «λαϊκή ταξική πάλη» όντως διαπερνούν το κράτος (σ. 426/7). Μόνον υπό τον όρο του χωρισμού από την ταξική πάλη μπορεί το κράτος να παρέμβει στην ταξική πάλη τόσο εναντίον της λαϊκής αντίδρασης όσο και στις ενδοαστικές αντιπαράθεσεις, δηλ. στην ταξική πάλη που διεξάγεται στην παραγωγή, στους ιδεολογικούς και τους πολιτικούς apparatus (σ. 427). Η αναφορά σε ιδεολογικούς και πολιτικούς apparatus θέτει το ερώτημα τι εννοεί ο Αλτουσέρ ως κράτος, τι είναι αυτό που «φτιάχτηκε» για να παραμένει χωρισμένο από την ταξική πάλη. Και ταυτόχρονα τίθεται το ερώτημα: αν το κράτος είναι εργαλείο της κυρίαρχης τάξης, πώς μπορεί να παρεμβαίνει σε ενδοαστικές αντιπαράθεσεις; Στο όνομα ποιου και υπό τη διεύθυνση ποιου πραγματοποιεί αυτή τη ρυθμιστική λειτουργία; Έχουμε εδώ ένα είδος μοντέρνου Θεού, όπως θα μπορούσε κανείς να ισχυρισθεί με αφορμή του παράδειγμα του ντε Γκωλ, που ο Αλτουσέρ εμφανίζει ως παράγοντα που κατανόησε το συμφέρον της αστικής τάξης και το επέβαλε ενάντια στην ίδια (σ. 427 επ.); Πώς μπορεί να λυθεί αυτό που αποκαλέσαμε κεντρικό «δίλημμα» της μαρξιστικής θεωρίας του κράτους;

Στο ερώτημα τι εννοεί ο Αλτουσέρ ως «κράτος» η απάντηση είναι ότι αναφέρεται στον «κρατικό apparatus» (σ. 430). Χωρισμένος από την ταξική πάλη, «αποτραβηγμένος από αυτή όσο είναι δυνατό» είναι ο «κρατικός apparatus» που έχει ορισμένη «δομή» και ορισμένες «αξίες», δηλ. ιδεολογία (σ. 430/1). Αυτά αποτελούν προϋπόθεση για να λειτουργήσει ως «εργαλείο εκείνων που κατέχουν την κρατική εξουσία» (σ. 431). Εδώ χρησιμοποιείται η διάκριση ανάμεσα στην κρατική εξουσία --που ανήκει στην εκάστοτε κυρίαρχη τάξη-- και στον κρατικό apparatus --που ελέγχεται από τους κατόχους της κρατικής εξουσίας ως

«εργαλείο» τους¹⁴ Η πολιτική-κρατική εξουσία είναι αποτέλεσμα της ταξικής πάλης, αλλά το εργαλείο άσκησης της, ο κρατικός apparatus, παραμένει χωρισμένος από αυτή. Ο χωρισμός ισχύει λοιπόν για το ««σκληρό πυρήνα» του κράτους», ο οποίος ασκεί την εξουσία καταναγκασμού, την εξουσία επέμβασης και την «πολιτική» εξουσία (σ. 432). Το προσωπικό του υπόκειται σε αυστηρή πειθαρχία, είναι ιεραρχικά δομημένο και έχει υποχρεώσεις εχεμύθειας και αυτοπεριορισμού της πολιτικής δραστηριότητας (σ. 431). Σε σύγκριση με αυτόν τον πυρήνα (κυβερνητικά όργανα, στρατός, αστυνομία, μυστικές υπηρεσίες, δικαιοσύνη, φυλακές, ψυχιατρεία κλπ.) είναι δευτερεύουσα η πολιτική σημασία του λοιπού δημόσιου τομέα (εκπαίδευση, δημόσιες επιχειρήσεις κλπ.), όπου διαπιστώνεται χαλαρότητα και πολιτική κινητικότητα (π.χ. απεργίες).

Ο υπόλοιπος δημόσιος τομέας δεν είναι καθοριστικός για την κατανόηση του χαρακτήρα του κράτους ως «εργαλείου» ταξικής κυριαρχίας (σ. 432). Ο «σκληρός πυρήνας» μπορεί αντίθετα, λόγω της «φύσης» του, «να παίρνει μέτρα ενάντια σε μια μερίδα, ακόμη και στην πλειοψηφία της αστικής τάξης για να υπερασπίσει τα «γενικά συμφέροντά» της ως κυρίαρχης τάξης», «για να διατηρηθούν οι συνθήκες της εκμετάλλευσης» (σ. 433). Εδώ ο Αλτουσέρ διαφοροποιείται από τη θεώρηση της αστικής πολιτικής φιλοσοφίας για το χωρισμό του κράτους από την κοινωνία, δηλ. απορρίπτει πλήρως τις αντιλήψεις για την υπερταξικότητα-ουδετερότητα του κράτους. Αυτό δείχνει, κατά τη γνώμη μας, σε ποια όρια μπορεί να εφαρμοσθεί η μεθοδολογική επιταγή να «πάρουμε στα σοβαρά» τους ισχυρισμούς του αντιπάλου. «Ξέρουμε αρκετά για το κράτος για να πούμε ότι ο χωρισμός του δεν έχει καμιά σχέση με την αυτονομία».¹⁵ Το κράτος δεν είναι αυτόνομο: δεν είναι «χωρισμένο» επειδή λειτουργεί υπερταξικά-ουδέτερα, αλλά διότι ο χωρισμός αποτελεί προϋπόθεση για να «γέρνει φοβερά» (σ. 434, 477 επ.) στην πλευρά της αστικής τάξης.

Η «ενδιάμεση» θέση του Αλτουσέρ --σε σχέση με την αστική αντίληψη της ουδετερότητας του κράτους και τη μαρξιστική καταγγελία της ως «μύθου»-- είναι η πιο γόνιμη: δείχνει τη λειτουργία και τη θεωρητική ερμηνεία της εμπειρικά πρόδηλης «ουδετερότητας» του κράτους: «το κράτος είναι σαφώς “χωρισμένο”, αλλά αυτό προκειμένου να είναι ένα ταξικό κράτος που να εξυπηρετεί με τον καλύτερο τρόπο τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης», προκειμένου να ασκεί μια «ταξική πολιτική» που διαπνέει ολόκληρη τη διοίκηση, ακόμη και εκεί που διάφορες δραστηριότητες εμφανίζονται και νομιμοποιούνται ως «φυσικές» ή «τυπικές» (σ. 435).¹⁶ Προχωρώντας πέρα από τις αναλύσεις του Αλτουσέρ μπορούμε να κάνουμε δύο διαπιστώσεις. Πρώτον, η απόδοση πραγματικού υποβάθρου στο «χωρισμό» του κράτους ερμηνεύει τη βασική ιδεολογική λειτουργία του κράτους, το λόγο για τον οποίο στην επίσημη πολιτική και στην «καθημερινή» πρόσληψη της κρατικής λειτουργίας από τις μάζες είναι τόσο δραστική η παράσταση της κρατικής ουδετερότητας-υπερταξικότητας. Είναι δραστική διότι δεν αποτελεί μύθο, αλλά αναγνώριση/παραγνώριση της πραγματικότητας: ο χωρισμός είναι μεν υπαρκτός, αλλά έχει λειτουργία εντελώς διαφορετική από την προστασία του συνόλου ή την έκφραση «εθνικών» συμφερόντων πέρα από πολιτικές αντιπαραθέσεις.

Ο χωρισμός είναι μια πραγματικότητα ιδεολογικά ερμηνευμένη που η μαρξιστική θεώρηση αποκαθιστά στις ορθές διαστάσεις της όταν δεν αρκείται σε καταγγελίες. Δεύτερον η θεώρηση του Αλτουσέρ έχει ένα σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα. Είναι γνωστό ότι η καταγγελία της άμεσης ταξικότητας του κράτους έλαβε στην ιστορία της μαρξιστικής θεωρίας δύο παραπληρωματικές μορφές: τη θεωρία ταύτισης του κράτους με ορισμένες μερίδες του κεφαλαίου --που κορυφώθηκε στη θεωρία του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού (συγχώνευση του κράτους με τα «μονοπώλια», το χρηματιστικό κεφάλαιο κλπ.)-- και τις «αριστεριστικές» θεωρήσεις που έτειναν να ταυτίσουν το κράτος με την κυρίαρχη τάξη καταγγέλλοντας την «απάτη» του κοινωνικού κράτους, της έκφρασης συμφερόντων των μαζών από το κράτος κλπ. και κατέληξαν στη θεώρηση του κράτους ως κύριου αντιπάλου, συνάγοντας διάφορες αυθορμηστικές συνέπειες στο σημείο σύνδεσης μαρξισμού και αναρχισμού.

Η πραγματικότητα του χωρισμού του κράτους από την κυρίαρχη τάξη και από τα συμφέροντα των διαφόρων μερίδων της οδήγησε πολλούς υποστηρικτές αυτών των απόψεων στο αντίθετο άκρο: στη «θετική» αντιμετώπιση του κράτους ως πηγής ασφάλειας, δικαιοκρατικών και κοινωνικών εγγυήσεων και εν γένει ως μηχανισμού που θα μπορούσε ειρηνικά και σταδιακά να μετασχηματισθεί μέσα από τη δράση των μαζών που θα το

«καταλάμβαναν» αναπτύσσοντας τις αναγκαίες-«θετικές» λειτουργίες του. Ιδανικό αποτελούσε το κράτος ολόκληρου του λαού, ο διαχειριστής και εγγυητής της γενικής ευημερίας και της βαθιάς δημοκρατίας. Αν υιοθετηθεί αντίθετα η αλτουσεριανή θεώρηση του «χωρισμένου εργαλείου» δεν είναι θεωρητικά δυνατή ούτε η αρχική πλάνη για την άμεση ταξικότητα του κράτους ούτε η «αντίδραση» μέσω της θεώρησης του κράτους ως δυναμικά υπερταξικού, με επιχείρημα την προδηλότητα του «χωρισμού» του. Βέβαια οι πολιτικές επιλογές είναι αποτελέσματα στρατηγικών και συγκυριών που δεν μπορεί να ελεγχθούν από θεωρητικές θέσεις. Στο βαθμό όμως που η θεωρητική ανάλυση αναπτύσσει πολιτικά αποτελέσματα, η ρεαλιστική θεώρηση για τη λειτουργία του κράτους ως «χωρισμένου εργαλείου» επιτρέπει την αποφυγή αυτών των δύο συμμετρικά εσφαλμένων τοποθετήσεων.¹⁷ Ένα στοιχείο που έμμεσα προκύπτει από τις αναλύσεις του Αλτουσέρ είναι ότι ο χωρισμός του κράτους δεν έχει στατικό χαρακτήρα. Δεν πρόκειται για φυσικό δεδομένο της μορφής-κράτος, αλλά για προϋπόθεση αποτελεσματικής ταξικής λειτουργίας του κράτους. Μπορούμε να αποκαλέσουμε το χωρισμό αυτόν δυναμικό, δηλ. διαρκώς εκ νέου δημιουργούμενο απέναντι σε προσπάθειες των λαϊκών τάξεων, μερίδων της αστικής τάξης αλλά και τμημάτων του κρατικού appareil να ελέγξουν τη λειτουργία του, δηλ. να εισάγουν την ταξική πάλη στο εσωτερικό του.

Ο χαρακτήρας του χωρισμού ως δυναμικού μας επιτρέπει να απαντήσουμε στο εάν το κράτος αποτελεί ενός είδους μοντέρνου Θεού που κατορθώνει να εκφράσει το γενικό συμφέρον της αστικής τάξης απέναντι σε άμεσες διεκδικήσεις. Στο βαθμό που διατηρείται η αστική κυριαρχία, το κράτος κατορθώνει να εκφράζει την πολιτική της, δηλ. να ανταποκρίνεται στο ρόλο του οργάνου. Η διαδικασία δεν έχει τίποτε μυστηριώδες: το κράτος κατορθώνει να διατηρείται απέναντι στις απειλές «καταστροφής» του είτε από τη λαϊκή αντίσταση είτε λόγω του ελέγχου του από μια μερίδα της αστικής τάξης ή του προσωπικού του (π.χ. στρατός) που, μη κατορθώνοντας να εκφράσει τα γενικά συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης, θα οδηγούσε σε εξέγερση. Η επιτυχία κρίνεται από το αποτέλεσμα, δηλ. από ένα ιστορικά αβέβαιο γεγονός και δεν ανταποκρίνεται σε κάποιο σχέδιο ή στην έκφραση της μόνης «ορθής» πολιτικής από κάποιον από μηχανής Θεό. Ωστόσο αυτή η «επιτυχία» διευκολύνεται από τον συγκεκριμένο τρόπο δόμησης (δηλ. την ιστορική εμπειρία) του κράτους που του επιτρέπει --με διάφορες μεθόδους πειθαρχησης και «βαλβίδες ασφαλείας» (σ. 437)-- να ελέγχει τους υπαλλήλους του και με συνδυασμούς καταστολής και ιδεολογίας να παρεμβαίνει στην ταξική πάλη στην κατεύθυνση διατήρησης της αστικής κυριαρχίας. Καίτοι είναι αναγκαία μια πληρέστερη ανάλυση, θεωρούμε γόνιμη την προοπτική του Αλτουσέρ, που συνδυάζει έναν λειτουργιστικό αγνωστικισμό ως προς τον τρόπο διαμόρφωσης και έκφρασης της «ορθής» πολιτικής με την εννοιολογική αυστηρότητα και με τη δυνατότητα ιστορικής επαλήθευσης των υποθέσεών του.

Ο Αλτουσέρ επιμένει ιδιαίτερα στον τρόπο ελέγχου του προσωπικού του κράτους. Η ιεραρχία, ο συγκεντρωτισμός, ο απόλυτα αυστηρός καταμερισμός εργασίας, τα συστήματα πειθαρχικών και ποινικών κυρώσεων των κρατικών υπαλλήλων, τα προνόμιά τους και οι ιδιαίτερες ιδεολογίες που αναπτύσσονται («πνεύμα», «αξίες») δημιουργούν «κλειστούς κόσμους», κατορθώνουν να διατηρούν τη συνοχή του κρατικού appareil υπό τον έλεγχο των ανώτατων λειτουργών (που ανήκουν στην αστική τάξη), ακόμη και αν το μεγαλύτερο μέρος του προσωπικού του προέρχεται από τις λαϊκές τάξεις (στρατός, αστυνομία κλπ.) (σ. 431/2, 436, 459/60). Αυτός ο appareil τοποθετείται και νομικά εκτός της ταξικής πάλης, δηλ. καθίσταται αδιάβροχος στην αμφισβήτηση, στη δύναμη ανατρεπτική προσωπική πρωτοβουλία και στις προσπάθειες ιδιοποίησης του κράτους από ορισμένα τμήματα του appareil. Όσον αφορά τη λαϊκή προέλευση του προσωπικού του κράτους, αυτή είναι μάλλον εγγύηση παρά εμπόδιο του χωρισμού του κράτους από την ταξική πάλη. Η διατήρηση των προνομίων και της κοινωνικής ανόδου χάρη στο κράτος συνυφαίνεται με την πίστη τους σ' αυτό, σε συνδυασμό με τη σκληρή εκπαίδευση, τον κοινωνικό χωρισμό από το περιβάλλον τους και το διαρκή έλεγχο βάσει αυστηρών κανόνων (σ. 470 επ.).

Σ' αυτό το σημείο η ως τώρα ιστορική εμπειρία δεν διαψεύδει τις θέσεις του Αλτουσέρ, ο οποίος επικαλείται ως βασικό παράδειγμα τον Μάη του '68, που δεν κατόρθωσε να παρασύρει τον κρατικό appareil στην πορεία της αμφισβήτησης (σ. 436). Και ολοκληρώνει το πρώτο μέρος της ανάλυσης: «Όλα αυτά για να επαναλάβουμε ότι η διατύπωση του Μαρξ και του Λένιν για το κράτος ως "εργαλείο" και άρα χωρισμένο από την πάλη των τάξεων προκειμένου να εξυπηρετήσει με τον καλύτερο τρόπο τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης

είναι μια ισχυρή διατύπωση, και δεν τίθεται θέμα να την εγκαταλείψουμε» (σ. 437). 5. Θέση 2: Το κράτος είναι *appareil* και μηχανή. Ο Αλτουσέρ επισημαίνει ότι οι κλασικοί του μαρξισμού δεν χρησιμοποιούν για το κράτος όρους συνηθισμένους στη νομικοφιλοσοφική παράδοση, όπως θεσμός, οργάνωση, οργανισμός ή μηχανισμός, αλλά μόνον τους όρους μηχανή και *appareil*. Μάλιστα ο Μαρξ χρησιμοποιεί τους όρους μηχανή και *appareil* αποκλειστικά για το κράτος και όχι για την παραγωγή (σ. 439).¹⁸ Όλα τα τμήματα του κράτους συμβάλλουν στον ίδιο σκοπό: το κράτος αποτελεί ένα «αρθρωμένο όλο», έναν *appareil* (σ. 439). Το πιο πρωτότυπο τμήμα της μελέτης εντοπίζεται στην προσπάθεια να δοθεί συγκεκριμένο περιεχόμενο στους χαρακτηρισμούς αυτούς, με συναγωγή θεωρητικών συνεπειών. Και εδώ υιοθετείται ο κανόνας να παρθούν στα «σοβαρά» διάφοροι ισχυρισμοί.

Οι «μηχανιστικές» μεταφορές για το κράτος δεν θα «ερμηνευθούν», όπως συνήθως συμβαίνει,¹⁹ αλλά θα ληφθούν και θα αναλυθούν στην «κυριολεξία» τους. Το κράτος δεν είναι απλό ρόπαλο και γι' αυτό οι κλασικοί δεν αρκέστηκαν να το χαρακτηρίσουν «εργαλείο» (σ. 441). Η «ορολογική επιμονή» στη μηχανή (σ. 441) πρέπει να ληφθεί στην κυριολεξία της, για να διαπιστωθεί τι παραπάνω από ένα απλό εργαλείο είναι το κράτος -- έστω και αν η μεταφορά της μηχανής έμεινε στους κλασικούς «χωρίς εξήγηση» (σ. 442). Η επιμονή στους όρους *appareil* «και ιδίως μηχανή» (σ. 457), σε συνδυασμό με τη σιωπή για το νόημά τους «σημαίνει ότι εγγίζουμε ένα σημείο ζωτικό και σκοτεινό» (σ. 442). Η ένδειξη μπορεί να αξιοποιηθεί για να ξεπεραστεί αυτό που ο Αλτουσέρ χαρακτηρίζει «απόλυτο όριο» της μαρξιστικής θεωρίας για το κράτος (σ. 456/7) μέχρι και τον Γκράμσι, το ότι δηλαδή αναλύεται η αγκύρωση του κράτους στην παραγωγή (κυρίως μέσω της «συναγωγής» ενός τύπου κράτους από ορισμένο τρόπο παραγωγής) χωρίς να αναλύεται ο ρόλος του στην αναπαραγωγή των κοινωνικών όρων παραγωγής.

Πρόκειται, ως γνωστόν, για κενό που ο Αλτουσέρ επιχειρήσει να καλύψει με το δοκίμιο του 1970 για τους κρατικούς ιδεολογικούς *appareils* ακολουθώντας «το δρόμο της αναπαραγωγής» (σ. 457). Εδώ η κάλυψη του κενού επιχειρείται με την ανάλυση της έννοιας της μηχανής, δηλαδή με μια «υπόθεση» που θα προχωρήσει πέρα από την «απογοητευτική θεώρηση» των κλασικών (σ. 457) και θα επιτρέψει την πληρέστερη κατανόηση της θέσης ότι το κράτος είναι εργαλείο. Το κράτος χαρακτηρίζεται ως «ειδική» μηχανή: αυτός ο επιθετικός προσδιορισμός «επαναλαμβάνεται από τον Λένιν πάνω από δέκα φορές στην περίφημη διάλεξή του στο Sverdlovsk το 1919» (σ. 458).²⁰ Το κράτος είναι «μηχανή» φτιαγμένη από «άλλο μέταλλο», δηλ. με δομή, υλικό και σύσταση που δεν συναντάται σε άλλους θεσμούς της κοινωνίας (σ. 438, 440). Το «ειδικό» μέταλλο δηλώνει αρχικά την ιδιαίτερη διαμόρφωση του προσωπικού του κράτους (ιεραρχία, υποταγή, αυστηρός καταμερισμός εργασίας) στην οποία αναφερθήκαμε παρουσιάζοντας την πρώτη θέση του Αλτουσέρ. Δηλώνει όμως και τον τρόπο λειτουργίας του κράτους, το οποίο δεν «παράγει» (και πάντως η παραγωγή από κρατικές επιχειρήσεις δεν εκφράζει την ειδικότητα της κρατικής λειτουργίας), αλλά απορροφά, με τη μορφή φόρων, μεγάλο μέρος του υπερπροϊόντος: το κράτος «ξοδεύει υπερβολικά» για να συντηρεί το προσωπικό του (σ. 458). Η «ειδικότητα» του κρατικού μετάλλου εντοπίζεται στο συνδυασμό του ειδικού τρόπου λειτουργίας με την ειδική διαμόρφωση του κρατικού προσωπικού, δηλ. στη σχέση τους (σ. 459). Εδώ ο Αλτουσέρ υπενθυμίζει μια διάκριση.²¹

Στο εσωτερικό του «κρατικού “σώματος”»²² υπάρχουν τρεις *appareils*: ο *appareil* της δημόσιας δύναμης ή καταπίεσης (στρατός, αστυνομία κλπ.), ο πολιτικός *appareil* (κυβέρνηση, ανώτερα όργανα διοίκησης) και οι ιδεολογικοί κρατικοί *appareils*. Το ειδικό μέταλλο του κρατικού προσωπικού συναρτάται με το ότι το κράτος «λειτουργεί με βάση τη δημόσια δύναμη».²³ Όπως φαίνεται σαφώς στο παράδειγμα του στρατού, το κράτος διατηρεί, εξοπλίζει και εκπαιδεύει μια ένοπλη δύναμη που ακόμη και αν είναι «αόρατη» στην καθημερινή ζωή --και μάλιστα επιδιώκει να είναι αόρατη (σ. 462)-- είναι πολιτικά διαρκώς παρούσα και επηρεάζει τις εξελίξεις,²⁴ ενώ ταυτόχρονα διάφοροι αστυνομικού τύπου μηχανισμοί ασκούν καθημερινά βία υπό την απειλή όπλων (σ. 461). Το κράτος μπορεί να ασκήσει την παρέμβασή του μόνο υπό «την υλική προϋπόθεση ύπαρξης αυτής της δημόσιας, νόμιμης φυσικής δύναμης» (σ. 461). Αυτή η υλική δύναμη στηρίζει «σιωπηρά» τον πολιτικό και τους ιδεολογικούς *appareils* (σ. 461). Άρα το κράτος λειτουργεί με βάση τον καταπιεστικό *appareil*,²⁵ δηλ. υπάρχει μια σαφής ιεράρχηση της σημασίας των τριών *appareils*. Η συστατική διάσταση βίας εξηγεί τον «τόσο “ειδικό” χαρακτήρα» του κράτους (σ. 461). Δείχνει σε τι διαφοροποιείται από ιδιωτικούς οργανισμούς και θεσμούς, όπου η

διάσταση βίας είναι δευτερεύουσα και συχνά «παράνομη». Η αλληλοσύνδεση των ειδικών σχέσεων ιεραρχικής εξάρτησης και πειθαρχίας του κρατικού προσωπικού με τον συστατικά βίαιο τρόπο λειτουργίας του κράτους εξηγούν την ειδικότητα του κρατικού *appareil*, δηλ. τη μοναδικότητά του. Ωστόσο ο Αλτουσέρ θέλει να εφαρμόσει ως τα άκρα τον μεθοδολογικό κανόνα της «σοβαρότητας»: να συνάγει από τη μεταφορά της μηχανής όλες τις συνέπειες. Με αναφορές στον Μαρξ και την επιστήμη της εποχής του, ο Αλτουσέρ θεωρεί ως κύριο χαρακτηριστικό της μηχανής το ότι μετασχηματίζει μια μορφή ενέργειας σε μια άλλη (σ. 441).

Το κράτος ανταποκρίνεται στον ορισμό της μηχανής γιατί έχει υλικό σώμα που πλάθεται από το ειδικό-κατάλληλο για το σκοπό του μέταλλο, είναι «χωρισμένο» από τη λειτουργία που επιτελεί, δηλ. από την ενέργεια που μετασχηματίζει, και έχει «παραχθεί», όπως κάθε μηχανή, από παρελθοντικούς μετασχηματισμούς ενέργειας που έπλασαν τα διάφορα τμήματα της μηχανής (σ. 463/4). Τι είδους μηχανή είναι το κράτος; Αν το ορίσουμε με βάση την ενέργεια που παράγει είναι μια «εξουσιομηχανή» (σ. 464) (κατά το «τυπογραφική μηχανή»). Το κράτος-μηχανή παράγει νόμιμη εξουσία, αφού η «νομιμότητα» μόνο οφέλη μπορεί να αποφέρει στην κυρίαρχη τάξη. Το κύριο προϊόν του κράτους, αυτό που εξηγεί την ιδιοποίηση υπερπροϊόντος από το κράτος, είναι η διαμόρφωση μιας νόμιμης εξουσίας και οι διαδικασίες έλεγχου τήρησης της νομιμότητας εντός και εκτός του κρατικού *appareil* (σ. 465). Αν ορισθεί αντίθετα με βάση την ενέργεια που το τροφοδοτεί, το κράτος είναι μια «δυναμομηχανή» ή «βιομηχανή» (κατά το «ατμομηχανή») (σ. 466). Αυτή η δύναμη/βία προέρχεται από την ταξική πάλη και διοχετεύεται στο κράτος προκειμένου να μετασχηματισθεί σε νόμιμη εξουσία, «σε νόμους και δίκαιο» (σ. 467). Αυτή η δύναμη/βία δεν πρέπει να νοηθεί ως απόλυτο μέγεθος, αλλά ως «συγκρουσιακή διαφορά» ή ως «δυναμική υπέρβαση δύναμης», δηλ. ως δύναμη/βία εκείνου που αποδεικνύεται ο πιο δυνατός/βίαιος στην ταξική πάλη, επιβαλλόμενος στη δύναμη/βία που ασκούν οι κυριαρχούμενες τάξεις (σ. 467/8).

Έχουμε εδώ έναν διαφορικό ορισμό της βίας και της ταξικής πάλης²⁶ που δίνει αφορμή στον Αλτουσέρ να ασκήσει κριτική στη «στατική» και «λογιστική» έννοια του συσχετισμού δυνάμεων: θα ορίσει την ταξική πάλη ως «αντιπαράθεση δυνάμεων» (σ. 468).²⁷ Στο κράτος εισέρχεται μόνον η εξουσία/βία της κυρίαρχης τάξης ως συνισταμένη της διαρκούς αντιπαράθεσης δυνάμεων στην ταξική πάλη (σ. 468). Η --υπερβολικά κυριολεκτική-- μεταφορά της μηχανής εξηγεί σαφέστερα το χαρακτηρισμό του κράτους ως «χωρισμένου» από την ταξική πάλη: το κράτος ως μηχανή δεν μπορεί παρά να είναι χωρισμένο από την ενέργεια που το τροφοδοτεί. Αυτό δεν αφορά μόνον τον τρόπο λειτουργίας του κράτους αλλά και την ιδεολογία που παράγει. Μέσα από διαδικασίες πολιτικής «ακύρωσης», «αμνησίας» και «απόλησης», η κρατική ιδεολογία «αρνείται» την ταξική πάλη, μιλάει τη γλώσσα του γενικού συμφέροντος σε ένα περίπλοκο δίκτυο πρακτικών και συγκαλύψεων. Αυτό δίνει αφορμή στον Αλτουσέρ για μια, κατά τη γνώμη μας σημαντική, νύξη στο «φρετιχισμό» του κράτους (σ. 469 επ.).

Η μεταφορά της μηχανής μπορεί να δημιουργήσει την εσφαλμένη εντύπωση μιας χρονικής διαδοχής, ότι δηλαδή στην αρχή υπάρχει η αμιγής δύναμη/βία και μετά δημιουργείται το κράτος που τη μετασχηματίζει σε «νόμιμη εξουσία». Ωστόσο πουθενά δεν μπορεί να εντοπισθεί αυτό το «πριν», διότι το κράτος δρα πάντα παράλληλα με την ταξική πάλη και κυριαρχία και μετασχηματίζεται μαζί τους, έτσι ώστε η αναζήτηση απαρχών να είναι μάταιη (σ. 484). Αυτός ο κύκλος αναπαραγωγής (που περιλαμβάνει και την αναπαραγωγή του κράτους) είναι εξαιρετικά περίπλοκος και συγκαλύπτει την πραγματικότητα: οι λειτουργίες του κράτους συγκαλύπτονται από τις δομές του, οι δομές από τις λειτουργίες, η αναπαραγωγή του κράτους από τη δράση του κ.ο.κ. (σ. 486). Δημιουργείται έτσι ένα είδος φρετιχισμού ή μυστικοποίησης, του οποίου θύματα είναι και οι αστοί ιδεολόγοι που παραγνωρίζοντας την πραγματικότητα δεν ψεύδονται, αλλά συχνά πλανώνται (σ. 486). Αυτός είναι προφανώς ένας από τους λόγους που ο Αλτουσέρ όχι μόνον τους αντιμετωπίζει κριτικά αλλά και τους παίρνει «στα σοβαρά», βλέποντας το έργο τους όχι ως «απάτη» αλλά ως έκφραση δυσχερειών στην κατανόηση του πραγματικού.

Το πολιτικοθεωρητικό συμπέρασμα του Αλτουσέρ δεν εκπλήσσει. Αν δεχθούμε ότι το κράτος είναι μια ειδική μηχανή που, στηριζόμενη στην ενέργεια της εξουσίας/βίας της κυρίαρχης τάξης, συμβάλλει καθοριστικά στη στήριξη της ταξικής κυριαρχίας με την παραγωγή

«νόμιμης εξουσίας», η διάλυση του καπιταλισμού συνδέεται άρρηκτα με τη διάλυση του κρατικού μηχανισμού, δηλ. με την καταστροφή των «μετάλλων» του: των αρχών της ιεραρχίας, του αυστηρού χωρισμού εργασίας και του τρόπου εκπαίδευσης του προσωπικού του, που επιτρέπουν στο κράτος να λειτουργεί ως «ειδική» μηχανή (σ. 474). Αν δεν αλλάξουν τα «μέταλλα», η αλλαγή του προσωπικού και της πολιτικής του κράτους δεν θα έχει παρά προσωρινά αποτελέσματα: γρήγορα θα επέλθει η αφομοίωση (σ. 476). Το κράτος θα στηρίξει ξανά την κυριαρχία μιας τάξης, μετασχηματίζοντας μια ταξική δύναμη/βία. Και ενόψει αυτών δεν εκπλήσσει ούτε η άποψη του Αλτουσέρ ότι οι αναφορές του Λένιν στην καταστροφή του κράτους είναι «αναμφίβολα οι πιο προχωρημένες σελίδες» της μαρξιστικής θεωρίας του κράτους (σ. 473). Οι άμεσες συνέπειες που συνάγει ο Αλτουσέρ αφορούν την κριτική σε όσους επιχειρούσαν στη δεκαετία του '70 να μετασχηματίσουν την πολιτική μετασχηματίζοντας τις έννοιες του μαρξισμού. Δεν υπάρχει κανένας λόγος να θεωρήσουμε ότι η ανάλυση του Αλτουσέρ έχει πάψει να χρησιμεύει σήμερα. 6. Το «διαιτητικό όργανο» Το «δίλημμα» της μαρξιστικής θεωρίας του κράτους απαντάται συνήθως από τους εναπομείναντες μαρξιστές στην κατεύθυνση της «διαιτητικής» λειτουργίας. Η θεώρηση του κράτους ως εργαλείου επικρίνεται ως «μηχανιστικός υλισμός», «οικονομισμός», «εξαντικειμενίκευση» και άλλα αντίστοιχα.

Η απάντηση του Αλτουσέρ σ' αυτό το «δίλημμα» αντιτίθεται σ' αυτή την κατεύθυνση. Το κράτος δεν είναι «διαιτητής» με την έννοια της ουδετερότητας/υπερταξικότητας. Δεν είναι όμως ούτε «εργαλείο» με την έννοια της αμεσότητας του ροπάλου. Είναι ένας *appareil* με οργάνωση και εμπειρία που εκτελεί μια θεμελιακή ταξική λειτουργία μέσα από τη σφαιρική δράση μετασχηματισμού των δεδομένων της ταξικής αντιπαράθεσης. Ως διαιτητή μπορούμε να το ορίσουμε μόνον με έναν εντελώς περιγραφικό τρόπο. Με τον τρόπο που θα λέγαμε -- υποκύπτοντας στον πειρασμό των μεταφορών-- ότι ο χειρουργός βλάπτει την υγεία του ασθενή επειδή τον τραυματίζει κατά την εγχείριση, προκαλεί αιμορραγία και ενίοτε αφαιρεί κάποιο όργανο. Η μεταφορά της μηχανής επιτρέπει τη διευκρίνιση αυτού του σημείου, αλλά και την κατανόηση του ότι το κράτος είναι «ειδική μηχανή» όπως ο χειρουργός είναι μεν γιατρός αλλά δεν έχει καμιά σχέση (ούτε στα «βίαια» μέσα δράσης ούτε και στην αποτελεσματικότητα) με το γιατρό που χορηγεί βότανα. Και για να υποκύψουμε και στον πειρασμό των αφορισμών θα πούμε ότι το κράτος είναι εργαλείο της κυρίαρχης τάξης, αλλά δεν είναι οποιοδήποτε εργαλείο και αυτή η «ειδικότητά» παίρνει τη μορφή μιας --επίσης ειδικής-- «διαιτησίας». 7.

Για τον κριτικό διάλογο Τα παραπάνω δεν αποτελούν οριστική θεωρία ή δογματικού τύπου αλήθεια. Αντιθέτως είναι σαφή τα προβληματικά στοιχεία τους: α) υπάρχουν σημαντικές ελλείψεις (π.χ. η μη αναφορά στην «εθνική» δόμηση των κοινωνικών σχηματισμών, παρότι το «έθνος» δεν είναι απλά μια μετωνυμία του γενικού συμφέροντος, μια «φτηνή» λειτουργιστική ιδεολογία συνοχής, όπως φαίνεται να θεωρεί ο Αλτουσέρ που δεν την εισάγει στην ανάλυση), β) δεν επιχειρείται σύνδεση με τη μαρξιστική συζήτηση για το κράτος (π.χ. η σύγκριση των θέσεων με την σε πολλά σημεία συγκλίνουσα θεωρία της «συναγωγής» του κράτους), γ) η αναφορά στους κλασικούς δεν έχει θεωρητική αυστηρότητα και περιλαμβάνει ανακρίβειες, δ) δεν εξετάζονται ορισμένες σημαντικές πλευρές της κρατικής δράσης (ρόλος της οικονομικής παρέμβασης του κράτους και κυρίως των ιδεολογικών *appareils*, που ο Αλτουσέρ αφήνει εκτός ανάλυσης προσπαθώντας ίσως να αντισταθμίσει τη σύνδεση του προηγούμενου έργου του με το ρόλο της ιδεολογίας) ούτε ορισμένα χαρακτηριστικά δόμησης των κρατικών *appareils* (κυρίως η σημασία της αστικής δημοκρατίας και των αντιπροσωπευτικών θεσμών, των οποίων τα αποτελέσματα δεν πρέπει να αγνοήσει μια θεωρία του κράτους), ε) οι αναλύσεις δεν θεμελιώνονται στην ιστορική εξέλιξη (με συνέπεια, μεταξύ άλλων, την αγνόηση του ζητήματος περιοδολόγησης του κράτους). Στη σημερινή σιωπή για τη θεωρία του κράτους αυτές οι αναλύσεις έχουν ωστόσο μεγάλη συγκριτική σημασία: προέρχονται από «άλλη εποχή» χωρίς να παραμένουν σ' αυτή. Γι' αυτό το παρόν κείμενο συνιστά πριν απ' όλα πρόσκληση για διάλογο. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Althusser L. (1994), *Ecrits philosophiques et politiques*, t. I, Paris Balibar E. (1985), «Appareil», in: G. Labica/G. Bensussan (εκδ.), *Dictionnaire critique du marxisme*, Paris Balibar E. (1985-a), «Pouvoir», in: G. Labica/G. Bensussan (εκδ.), *Dictionnaire critique du marxisme*, Paris Balibar E. (1991), *Ecrits pour Althusser*, Paris Berthold J. (1992), *Althusserlektueren*, Wuerzburg Boeke M./J.C. Mueller/S. Reinfeldt (εκδ.) (1994), *Denk-Prozesse nach Althusser*, Hamburg Dimoulis D. (1996), *Die Begnadigung in vergleichender Perspektive. Rechtsphilosophische, verfassungs- und strafrechtliche Probleme*, Berlin

Jessop B. (1983), *The Capitalist State*, New York 1983 Kaplan M.E./M. Sprinker (εκδ.) (1993), *The Althusserian Legacy*, London Lazarus L. (εκδ.) (1993), *Politique et philosophie dans l'oeuvre de Louis Althusser*, Paris Futur anterior (1993), *Sur Althusser. Passages*, Paris Resch R.P. (1992), *Althusser and the Renewal of Marxist Social Theory*, Berkeley Tjaden-Steinhauer M. (1995), «Urgeschichtliche Reproduktionsfunktionen, die Entstehung der Gentilgesellschaft und die Anfaenge des Staats und der Familie», περιοδικό Z, τ. 22 Wolf F.O. (1994), «Althusser-Schule», in: W.F. Haug (εκδ.), *Historisch-kritisches Woerterbuch des Marxismus*, τ. 1 Αλτουσέρ Λ. (1983), *Θέσεις*, Αθήνα Αλτουσέρ Λ. κ.ά (1980), *Συζήτηση για το κράτος*, Αθήνα Αλτουσέρ Λ. (1987), «Σημείωση σχετικά με τους Ιδεολογικούς Μηχανισμούς του κράτους», *Θέσεις*, τ. 21 Δημούλης Δ. (1992), «Αλτουσέρ 1992», *Θέσεις*, τ. 41 Δημούλης Δ. (1992-α), «Η μαρξιστική θεωρία του κράτους μεταξύ των πολιτικών συγκυριών και της θεωρητικής ανάλυσης. Η συμβολή των Θέσεων», *Θέσεις*, τ. 41 Δημούλης Δ. (1996), «Ιδιότητα του πολίτη και πολιτικά δικαιώματα. Λειτουργία και υπέρβαση μιας διαφοροποιητικής κατασκευής» (δεύτερο μέρος), *Θέσεις*, τ. 56 Carnoy M. (1990), *Κράτος και πολιτική θεωρία*, Αθήνα Κουζέλης Γ. (1992), *Από τον βιωματικό στον επιστημονικό κόσμο. Ζητήματα κοινωνικής αναπαραγωγής της γνώσης*, Αθήνα Λεβαδίτης Θ. (1995), «Η επιστήμη του Κ. Τσουκαλά: Η χρεοκοπία της μπαρόκ κοινωνιολογίας», σε: Γ. Σταμάτης (επιμ.), *Για μια κριτική των κοινωνικών επιστημών*, Αθήνα Μηλιός Γ. (1996), *Ο μαρξισμός ως σύγκρουση τάσεων*, Αθήνα Μπαλιμπάρ Ε. (1978), *Για τη δικτατορία του προλεταριάτου*, Αθήνα Μπαλάς Α./Φουρτούνης Γ. (1994), *Ο Λουί Αλτουσέρ και το τέλος του κλασικού μαρξισμού. Η επισφαλής αθανασία μιας μηδενικής φιλοσοφίας*, Αθήνα Πουλαντζάς Ν. (1984), *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*, Αθήνα ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ 1. Για τους κοινωνιολόγους και τους πολιτικούς επιστήμονες, το κράτος εξαντλείται στην ανεξάντλητη περιπτώσιολογία εμπειρικών ερευνών και στους ανιαρούς διαλογισμούς για το μέλλον του. Διαλύεται σε κάτι ανεργμένο λόγω της πολυπλοκότητάς του, που ταιριάζει με το τόσο γοητευτικό μεταμοντέρνο άρωμα του θεωρητικού χώρου. Αλλά και στο προοδευτικό στρατόπεδο η θεωρία του κράτους δεν είναι ικανοποιητικότερη.

Όσοι δεν έγιναν οικολόγοι ή απλώς σύμβουλοι κυβερνήσεων, αρκούνται συνήθως στην επανέκδοση αντιλήψεων για το παντοδύναμο «αστυνομικό κράτος» που με ποικίλους--σε μεγάλο βαθμό μυθοποιημένους-- μηχανισμούς παρακολουθεί και καταστέλλει τα πάντα. Η θεωρία που καθοδηγείται από την εικόνα του Μεγάλου Αδελφού, από τις διαρκείς καταστάσεις ανάγκης, τον «αυταρχικό κρατισμό» και τις «ολοκληρωτικές μορφές κοινωνικοποίησης» εξαντλείται σε φιλελεύθερης έμπνευσης καταγγελίες και αδυνατεί να συνδέσει τη θεώρηση του κράτους με την ανάλυση της κοινωνικής εξέλιξης. 2. Η διαπίστωση και το εντός εισαγωγικών απόσπασμα από Tjaden-Steinhauer (1995, σ. 37/8). Βλ. και Δημούλη 1992-α, σ. 49 επ. 3. Althusser 1994, σ. 359-512. Σελίδες χωρίς άλλη ένδειξη αναφέρονται στο κείμενο αυτό. 4. Αλτουσέρ (1983, σ. 69 επ.), (1980, σ. 69 επ.), (1987). 5. Η συζήτηση περί Αλτουσέρ διεξήχθη μετά το θάνατό του στο επίπεδο του «ιδιωτικού» λόγω της επιδίωξης να συνδυασθεί ο θάνατος του φιλοσόφου με το θάνατο του μαρξισμού συνολικά (για τη συγκυρία αυτή, Δημούλης 1992). Αυτή η συζήτηση εξαντλήθηκε, δεδομένου ότι εκπλήρωσε το σκοπό της: άφησε την εντύπωση ότι αν ο μαρξισμός απέτυχε γενικά, η αλτουσεριανή τάση είναι η πιο δογματική έκφραση αυτής της αποτυχίας. [Η «θανατολογία» συναντάται πλέον σε υποστηρικτές της φιλοσοφικής παρέμβασης του Αλτουσέρ ως αμήχανη εισαγωγή στις αναπτύξεις τους (π.χ. Μπαλάς/Φουρτούνης 1994, σ. 15 επ., που δεν παραλείπουν να επισημάνουν: «Σήμερα δεν ξέρουμε τι να πούμε και τι να γράψουμε» (σ. 100)]. Ένα νέο κίνδυνο δημιουργεί σήμερα η μαζική έκδοση χειρογράφων του Αλτουσέρ, που ο ίδιος θεωρούσε μη ώριμα για δημοσίευση και, ενίοτε, στερούμενα θεωρητικού ενδιαφέροντος («δημοσιογραφικό επίπεδο» θα γράψει στη F. Navarro για κείμενά του μετά το '80, αρνούμενος να δώσει άδεια δημοσίευσης -- Althusser 1994, σ. 534). Από τη χρήση αυτών των κειμένων --και την αξιοποίηση της υπογραφής που φέρουν-- δεν είναι δυνατόν να αναμένεται κάτι καλό. Στην εκ νέου αποτίμηση κειμένων που είχαν δημοσιευθεί εν ζωή του Αλτουσέρ έχει ωστόσο αφιερωθεί τα τελευταία χρόνια μια αξιολογή θεωρητική παραγωγή: Balibar (1991), Resch (1992), Berthold (1992), Κουζέλης (1992), Kaplan/Sprinker (1993), Lazarus (1993), Futur anterior (1993), Boeke/Mueller/Reinfeldt (1994). Για τη γονιμότητα και πολλαπλότητα των ερευνών με αφετηρία ιδέες του Althusser βλ. Wolf (1994). 6. Τίτλος συνεδρίου αφιερωμένο στο φιλόσοφο (Kaplan/Sprinker 1993). 7. Από στιλιστική μορφή το κείμενο είναι ανεπεξέργαστο και εξαιρετικά επαναληπτικό. Ο Αλτουσέρ διατυπώνει για προσωπική του χρήση, ορισμένες ιδέες και προσπαθεί, με διαρκείς παραλλαγές διατυπώσεων, να «παγώσει» αυτό που τον

απασχολεί. Η «μανία» επαναλήψεων σε προσωπικές σημειώσεις εκφράζει συχνά την αγωνία όσων γράφουν και δείχνει τα όρια κάθε μεταθανάτιας έκδοσης ατελών κειμένων. Το δεύτερο πρόβλημα του κειμένου έγκειται στην ατελέστατη θεμελίωση των όσων ο Αλτουσέρ --πιστός στη γραμμή της διατύπωσης «θέσεων»-- υποστηρίζει με ανεπεξέργαστα και συχνά ακατάλληλα παραδείγματα, ιδίως με αναφορά στην πολιτική του ντε Γκωλ. 8. σ. 423. Υπογράμμιση δική μου, Δ.Δ. 9. Για την ιστορία του όρου στη μαρξιστική θεωρία, βλ. Balibar 1985. 10. Για μεταφραστικά και ουσιαστικά προβλήματα που θέτει ο όρος, βλ. Δημούλη 1992-α, σ. 47/8. 11. Βλ. την κριτική θεώρηση σε Λεβαδίτη 1995, σ. 350 επ. με βιβλιογραφικές αναφορές. 12.

Σε άλλο σημείο ο Αλτουσέρ χαρακτηρίζει «ουτοπία» την άποψη ότι το κράτος διασχίζεται από την ταξική πάλη και σημειώνει: «στην πραγματικότητα η “θεωρία” αυτής της κρίσης του κράτους δεν είναι παρά απολογητική ανάπτυξη των ψευδαισθήσεων για συγκεκριμένη πολιτική γραμμή» (σ. 471). Στόχο της κριτικής του αποτελούν οι ευρωκομμουνιστικές θεωρήσεις και «μεταρρυθμιστικές» στρατηγικές, που βρήκαν την πιο άρτια θεωρητική έκφραση στο τελευταίο έργο του Ν. Πουλαντζά (1984). Το έργο αυτό κυκλοφόρησε στη Γαλλία το 1978, δηλ. είναι σύγχρονο με το χειρόγραφο του Αλτουσέρ που συνιστά από θεωρητική άποψη έναν «Αντι-Πουλαντζά». Υπενθυμίζουμε ότι αυτές οι στρατηγικές συνδέονται με τη διάδοση της θεωρίας του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού που ισχυριζόταν ότι προχωρεί η «κοινωνικοποίηση» και ο εκδημοκρατισμός του κράτους («Βλακείες», θα γράψει ο Αλτουσέρ, σ. 483). Οι διάφορες παραλλαγές του μεταρρυθμισμού αποδίδονται από τον Αλτουσέρ στην αποδοχή του μύθου της ουδετερότητας του κράτους, δηλ. στην προβολή της άποψης ότι το κράτος είναι χωρισμένο από την ταξική πάλη χωρίς να λαμβάνεται υπόψη ο σκοπός αυτού του χωρισμού (σ. 478 επ.). Για την κριτική τους βλ. Μηλιό 1996, σ. 125 επ. με αναφορά στις παλιότερες αναλύσεις του Αλτουσέρ για το κράτος και στη συγκυρία που σηματοδεύτηκε στη Γαλλία από την εγκατάλειψη του στόχου της «δικτατορίας του προλεταριάτου». 13. Έτσι και ο Μπαλιμπάρ 1978, σ. 83. 14. Αλτουσέρ 1983, σ. 81 επ. Στο χαρακτήρα της κρατικής εξουσίας ο Αλτουσέρ αφιερώνει εδώ αναλύσεις με αφορμή το ζήτημα της «δικτατορίας του προλεταριάτου» (σ. 442 επ.). Οι σκέψεις του δεν προσθέτουν κάτι ουσιαστικό στις θέσεις που πρόεβαλε η αλτουσεριανή πλευρά στη σχετική διαμάχη της δεκαετίας του '70 (βλ. ιδίως Μπαλιμπάρ 1978). 15. σ. 440, υπογράμμιση Δ.Δ. 16. Για την απόκρυψη της πολιτικότητας των κρατικών ενεργειών, που εμφανίζονται ως «τεχνικές» και ουδετεροποιούνται μέσω της τυπικότητας του δικαίου βλ. Dimoulis 1996, σ. 125, 455 επ. 17.

Το τμήμα της Αριστεράς που, ξεκινώντας από διαφορετικές αφετηρίες, συγκλίνει σήμερα στην οργανωμένη διαπίστωση ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν είναι παρά μια εταιρεία στην υπηρεσία του χρηματιστικού κεφαλαίου με απόλυτη κοινωνική «αναισθησία» κινδυνεύει επίσης να βρεθεί προσεχώς στο αντίθετο άκρο της «ενσωμάτωσης». 18. Αυτό είναι ανακριβές. Ο Μαρξ δεν χρησιμοποιεί τον όρο *appareil/Apparat* που προέρχεται από τη Β΄ Διεθνή (Balibar 1985, σ. 46) και συνήθως αναφέρεται στο κράτος ως (*Staats*)*Maschinerie* και όχι ως *Maschine* (π.χ. MEW, τ. 8, σ. 196/7). 19. Βλ. π.χ. Balibar 1985, σ. 48 επ. 20. Βλ. το κείμενό της σε Μπαλιμπάρ 1978, σ. 195 επ. 21. Βλ. και Αλτουσέρ 1987, σ. 40 επ. 22. σ. 459. Αυτός ο --συνηθισμένος στη Γαλλία-- όρος έχει ειρωνική χροιά αφού, όπως είδαμε, ο Αλτουσέρ ρητά επέκρινε τη σύλληψη του κράτους με όρους «οργανισμού». 23. σ. 461. Τα εισαγωγικά έθεσε ο Αλτουσέρ, ίσως για να δηλώσει ότι διατυπώνει μια παραλλαγή της θέσης του δοκιμίου του 1970 ότι «ο καταπιεστικός μηχανισμός “λειτουργεί με βία”» (Αλτουσέρ 1983, σ. 85). 24. «Είναι πάντως εδώ, πολυάριθμοι, πειθαρχημένοι και οπλισμένοι» (σ. 461). 25. Κοινοτυπίες θα πουν οι περισσότεροι. Και δεν έχουν άδικο. Ωστόσο είναι τόσες πολλές οι περιπτώσεις που αυτές οι κοινοτυπίες «ξεχνιούνται» όχι μόνο στην καθημερινή πρακτική, στο δημόσιο λόγο και στις φιλελεύθερες θεωρίες, αλλά και στους μαρξιστές που επιδιώκουν να τις «σχετικοποιήσουν», ώστε αξίζει η επανάληψή τους. 26. Βλ. και Balibar 1985-α. 27. Και εδώ η «σοβαρή»-ετυμολογική σύλληψη του όρου ταξική πάλη επιτρέπει να διορθωθεί η --συνηθισμένη-- διολίσθηση στον όρο συσχετισμός δύναμης.

* Το *Civilitas.GR* και ο «ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ» προτίθενται να απομακρύνουν το κείμενο αυτό από την ιστοσελίδα τους, εάν η αναδημοσίευσή του προσβάλλει κεκτημένα πνευματικά ή εμπορικά δικαιώματα (info@civilitas.gr)